УДК 82-2

Ф.И. Габидуллина

Ф. БӘЙРӘМОВАНЫҢ «КЫҢГЫРАУ» ПОВЕСТЕНДА «КЫҢГЫРАУ» ОБРАЗ-СИМВОЛЫ

В статье анализируется повесть Ф. Байрамовой «Колокольчик» в аспекте раскрытия идейно-эстетических функций образа-символа «колокольчик». Основываясь на функциональные особенности понятия «символ», выявляются различные смысловые его оттенки, связанные с основными событиями и судьбами героев данной повести. В связи с этим образом-символом также определяются черты характера основных образов и их действий.

Ключевые слова: татарская проза, Ф. Байрамова, колокольчик, тема, проблематика, образ-символ, характер.

In the article the story of F. Bayram's «Bell» is analyzed in the aspect of revealing the ideological and aesthetic functions of the image-symbol «bell». Based on the functional features of the concept of «symbol», its various semantic shades associated with the main events and fates of the heroes of this story are revealed. In connection with this image-symbol, the character traits of the main images and their actions are also determined.

Keywords: tatar prose, F. Bayramova, bell, theme, problematics, image-symbol, character.

XX–XXI гасырлар чиге татар әдәбиятын үзенең повесть-романнары, драмалары, публицистик һәм документаль язмалары белән баетып, аның интеллектуаль юнәлештә үсеп китүенә, шулай ук тарихи-публицистик эчтәлекнең тирәнәюенә, үткән һәм бүгенге бәйләнешен гаять бай, төрле алым-чаралар белән ачуга зур өлеш керткән әдипләрнең берсе – Фәүзия Бәйрәмова. Ул күренекле җәмәгать эшлеклесе, галимә буларак та танылу алып, үткен каләме, туры сүзе белән тормышның гаять гыйбрәтле күренешләрен чагылдыруга алына, аларны яшәеш фәлсәфәсе белән тыгыз бәйләнештә укучыга җиткерә. Язучының беренче китабына язган кереш сүзендә күренекле әдип Ә. Еники, аның иҗатын югары бәяләп, телгә талымлыгын, вакыйгаларны җанлы итеп күз алдына бастыра алуын, образларының хәтергә уелып калуын ассызыклап үтә [Еники, 1986, б. 3]. Ә. Еникинең фатихасы уңышлы туфракка төшә, 1980 елларда иҗатка килгән Ф. Бәйрәмова – бүген инде 50 якын китап авторы, Татарстан Язучылар берлегенең Г. Исхакый, шулай ук Һ. Атласи исемендәге премияләр лауреаты. Башлангыч чор иҗатын тәшкил иткән «Болын», «Битлек», «Күл балыгы», «Кыңгырау», «Канатсыз акчарлаклар» кебек әсәрләре татар әдәбиятына талантлы, милләт гаме белән янып яшәүче, кеше яшәешен әхлакый кыйммәтләр яссылыгында оста чагылдыручы язучы килүен хәбәр итә. Шул чорда ул каләмен драматургия өлкәсендә дә сынап карый һәм, нәтиҗәдә, «Аллалар ялгышы, яки Яңа матриархат», «Атылган йолдыз», «Сандугачның балалары», «Безне

онытмагыз» кебек пьесалары дөнья күрә, күбесе сәхнәләргә менә. Җәмгыятьтә үзгәртеп корулар башлангач, Ф. Бәйрәмова милли хәрәкәткә тартыла һәм үзен көчле публицист итеп таныта. Иҗаты да милли эчтәлек белән сугарылып, публицистик яңгыраш ала. «Мәйдан татарларны көтә», «Кара урман» әсәрләре үз чорында җитди бәхәсләргә китерә. Иман юлындагы әдибә алдагы елларда дини эчтәлек белән сугарылган әсәрләре белән киң танылу ала: «Соңгы намаз», «Бәхет ачкычы», «Алыплар илендә» һ.б.

XXI гасырга чыккач, Ф. Бәйрәмова Татарстаннан читтә яшәүче татарлар тормышын өйрәнүгә алына. Төрле төбәкләргә сәяхәт кылу, милләттәшләр тормышы белән якыннан танышу аша Россия дәүләте гасырлар дәвамында татар халкына карата алып барган сәясәтнең ачы нәтиҗәләрен чагылдырган әсәрләре языла: «Караболак», «Кырык сырт», «Нух пәйгамбәр көймәсе», «Гөләйза», «Сибирская цивилизация» һ.б.

Язучы сайлап алган тема-мотивлар төрле булган кебек, карашфикерләрен укучыларга җиткерүнең дә яңадан-яңа алым-чараларыннан иркен файдалана ул. Әдибә иҗаты тәнкыйди башлангыч белән сугарылган, әсәрләрендә романтик сурәтлелекне, шулай ук лирик-психологик, экзистенциональ агымнарны, үткән мәдәният эзләрен, кешенең чиктәш халәттә яшәвен, метафора булып килгән вакыйгаларга иркен мөрәҗәгать итүне һ.б. күрәбез. Әлеге мәкаләдә исә Ф. Бәйрәмованың «Кыңгырау» (1987) повестен шул исемдәге образ-символ чагылышына нисбәтле тикшерүне максат итеп куябыз.

Билгеле булганча, символ әйбер-күренешнең төп эчтәлеген күчерелмә мәгънәдә аңлатучы билге булып тора [Хализев, 2000, б. 3–34]. Аның әдәбиятта киң кулланылышының нигезендә зур гомумиләштерүгә ия булу сыйфаты тора [Ермилова, 1989, б. 4]. Һәр халык символларга мөрәҗәгать итә, әмма һәрберсе бер үк төрле символны төрлечә шәрехли. Бу аңлашыла да, чөнки теге яки бу символны аңлату халыкның тарихи, сәяси, иҗтимагый тормышына бәйле төстә озак еллар дәвамында формалашкан дөнья һәм тел сурәтенә, менталитетына, гореф-гадәтләре, йолаларына бәйле [Закирзянов, 2019, с. 112]. Бу мәсьәләне өйрәнгән А.Ф. Лосев фикеренчә, әйбернең символы, аның гадәти торышыннан күбрәк мәгънәне үз эченә ала [Лосев, 1976, с. 17]. Аңлашылганча, символ бик борынгы чорлардан ук кулланыла, шуңа да аны теге яисә бу мәдәни чорга бәйләп кую үзен акламый. Моңа үз вакытында ук Ю.М. Лотман да мөрәҗәгать итә һәм аның борынгыдан килеп, киләчәккә юнәлгән булуын билгели [Лотман, 1992, с. 192]. Әлеге сыйфатлары ук символны универсаль алым дәрәҗәсенә куя. Шуңа да ул әдәбият-сәнгатьнең үсеш тарихында даими урын алып, эчтәлеге һаман саен байый бара. Бигрәк тә Урта гасырларда символларның роле зур була, һәм, гадәттә, алар әсәрләрдә төп идеяне ачуга хезмәт итә, ә инде Яңа заман әдәбиятында символизм дип аталган әдәби агымны мәйданга китерә [Әдәбият белеме, 2007, б. 171]. «Символизм» төшенчәсе хакында сүз алып барганда, аның ике яссылыкта кулланылуын истә тотарга кирәк: бер яктан, ул –

аерым бер мәдәни җәмгыятьләрдә генә формалашкан дөньяга караш, Яшәешне танып белү системасы. Икенче яктан, әдәби (мәдәни) агым, милли иҗатчылар әдәбиятка алып килгән алымнар тупланмасыннан файдалану. Символлар кеше гомеренең фанилыгын, чиклелеген Яшәешнең гадәти бер кануны – табигатьтә ел фасыллары, көн белән төн алмашыну кебек табигый закон төсле аңлатуга катнашалар [Заһидуллина, 2003, б. 7].

Милли әдәбиятта үзенең тирәнлеге һәм киң семантик кырга ия булуы белән «кыңгырау» образ-символы аерылып тора. Әлеге образ суфичылык чоры шигъриятендә үк очрый. Суфи шагыйрьләр тарафыннан ул Аллаһ турындагы белемнәрне арттырырга чакыручы, дөньяның, җир тормышының бер көнлек булуын искә төшерүче символик образ буларак калыплаштырыла. XX гасыр башында романтик әдәбият үсешенә нисбәтле символларга гаять тирән эчтәлек салынып, мондый эчтәлекле әсәрләр тулы бер агымны – символизмны тәшкил итә [Йосыпова, 2016, б. 44]. Аның уңышлы бер үрнәге булып, Дәрдемәнд иҗаты тора [Саяпова, 2006].

XX гасырның икенче яртысында илдә барган тарихи вакыйгалар шаукымы әдәбияттагы символларның эчтәлегенә үзгәреш кертә. Нәтиҗәдә, татар әдәбиятында кыңгырау образ-символының да эчтәлеге үзгәрә. Бу елларда ул Хәтер символы буларак аңлашыла башлый (Ә. Еники, А. Гыйләҗев, М. Мәһдиев әсәрләре). Ә инде XX гасыр ахыры – XXI гасыр башында «кыңгырау» символы милли хәтер буларак та чагылыш таба (Ф. Бәйрәмова, В. Имамов, М. Галиев, Р. Зәйдулла һ.б.).

Әдәбиятта символ төшенчәсенең кулланылышы, аның чагылыш үзенчәлекләре даими рәвештә өйрәнелеп килә. XX гасыр башы татар әдәбият белемендә үк аның үрнәкләре белән Г. Сәгъди, Г. Ибраһимов язмаларында очрашабыз. Ә инде XX гасырның икенче яртысы әдәбият фәнендә һәм яңа гасыр башында бу мәсьәләне Р.К. Ганиева, Й.Г. Нигъмәтуллина, А.Я. Сәяпова, Ч.А. Зарипова-Четин, Д.Ф. Заһидуллина, Ә.М. Закирҗанов, Н.М. Юсупова, Г.Р. Гайнуллина һ.б. өйрәнә.

XX гасыр ахырында язучыларыбыз тормыш хакында сөйләшүне тарихи, фәлсәфи, әдәби аналогияләр белән баету фонында, язучы белән укучының интеллектуаль, акыл яссылыгында сөйләшүен тәэмин итеп, сурәтлелеккә, үзенчәлекле поэтика тудырырга омтылу теләге белән әледән-әле символларга мөрәҗәгать итә. Моның ачык мисалын без Ф. Бәйрәмованың «Кыңгырау» повестендә күзәтә алабыз.

Повестьта «кыңгырау» символик образы көчле позициягә – әсәрнең исеменә чыгарылган һәм ул башлам өлешеннән алып, ахырына кадәр әсәрнең сюжет-композициясен тоташтыруга хезмәт итә. Әсәрдә «кыңгырау» XX–XXI гасырларда Европа һәм бигрәк тә Россия халыклары әдәбиятларына хас булган сәяси эчтәлеккә ия. Э. Лассан фикеренчә, кыңгырау чыңы турындагы текстлар шуны күрсәтә: кыңгырау чиркәү музыка коралы һәм дискурс объекты буларак, Россия җәмгыятендә сәяси вакыйгаларда катнаша һәм билгеле бер мәгънәдә

аңланган социаль идеаллар өчен көрәштә союздаш яки оппонент ролен башкара [Лассан, 2014, с. 63]. Әдәбиятта «кыңгырау» образының мондый төр семантикага ия була башлавы – илдә барган тарихи вакыйгалар, дәүләт эчендә яшәүче һәр милләтнең (икенчел характердагы халыклар буларак бәяләнүче) эчке трагедиясе белән бәйле. Ф. Бәйрәмованың бу повестендә «кыңгырау» кисәтүче һәм һәрвакыт уяу булырга, күптән түгел булып узган зур трагедияләр турында онытмаска өндәүче символ буларак укыла. Моның асылын аңлау өчен әсәрнең эчтәлегенә мөрәҗәгать итик.

«Кыңгырау» повесте – Сталин чоры репрессияләренә дучар булган татар хатын-кызлары хакында. Язучы нахакка гаепләнеп, төрмәгә ябылган һәм анда ачы газаплар кичәргә мәҗбүр булган Айсылу язмышы мисалында татар халкы һәм, гомумән, бөтен ил кичергән трагедияне күтәрә.

Повесть ретроспекция алымына корылган. Әсәр башында Айсылу карчык моннан ярты гасырга якын элек булган вакыйгаларны исенә төшерә. «Кыңгырау» – хатирәләр яңарту чарасы буларак кабул ителә. Аның чыңы Айсылуны гомеренең буеннан-буена озатып бара. Әмма ул җылы истәлекләр хатирәсе буларак түгел, ә шомлы еллар шаукымы рәвешендә Айсылуның хәтерендә яңара. Димәк, «кыңгырау чыңы» – үткән белән бүгенгене тоташтыручы чара да булып тора.

Биредә «кыңгырау» символына бәйле парадокс белән очрашабыз: төп героиня Айсылу – революциягә кадәр үк Казанда Ф. Аитованың кызлар мәктәбен тәмамлый, аннары укытучы булып эшли. Бүгенге көндә дә аны укучылары хөрмәт итә. Авыл халкының яртысы – аның укучылары. Әлеге күрсәткеч беренче рус революциясенең татар хатын-кызлары өчен яңа мөмкинлекләр, аларга мәгърифәт дөньясына юл ачуын ассызыклый. Бу вакыйгалар чолганышында «кыңгырау чыңы» да революция китергән шифалы җилләрнең уңай якка исүен – үзгәрешләргә китерүен сурәтләүгә булышлык итә. Кыңгырау чыңы – Айсылу көн саен ишетеп торган тавыш. Бигрәк тә элегрәк чорда мәктәпләрдә чын мәгънәсендә металлдан яки башка материалдан ясалган кыңгыраулар чыңы балаларны дәрескә чакырган һәм дәрес тәмамлану турында хәбәр иткән. Димәк, бу Айсылу өчен үтә табигый тавыш була. Ул аңа инде күнеккән. Кыңгырау чыңы бу канлы вакыйгаларга кадәр аның өчен яраткан эшенә чакыру буларак кабул ителгән. Мәктәптә укыткан чакта ул сөйгән яры – булачак ире Галимҗан белән таныша. Аларның беренче очрашуы да кыңгырау чыңы белән бәйле. Автор биредә егетнең портретын бик тәфсилләп тәкъдим итә: *«Кара кашлары астыннан яшькелт үткен күзләре карап тора, ничектер яратып, баласытып карыйлар. Йөзе, тәне каракучкыл, әллә җил-яңгырдан шундый төскә кергән, әллә тумыштан шулай. Чәчләре бөдрә-алкаланып, маңгаена ук төшеп тора. Егетнең йөзе, карашы бөркетне хәтерләтә – нык, кырыс, горур, серле-сихерле»* [Бәйрәмова, 2000, б. 164]. Айсылу белән Галимҗан арасында җылы хис барлыкка килә. Алар шундук бер-берсенә гашыйк була. Язучы Галимҗанның

яшь чактагы портретын махсус бирә, чөнки яшьлектәге Галимҗан белән әсәр ахырындагы Галимҗан – ике төрле кеше. Алар арасында 10–15 ел ара гына булса да, әсәр ахырындагы Галимҗан танып булмаслык дәрәҗәдә үзгәргән. Автор шулай нахакка гаепләнеп, зинданда гомер уздыручы кешене сындырулары аның рухи халәтендә генә түгел, тышкы кыяфәтендә дә аермачык сизелүен күрсәтергә тели. Бу вакыйгалар соңрак була, ә әлегә яшьлек еллары... Бу еллар – Айсылу тормышының иң матур чоры. Шуңа күрә повестьнең бу өлешендәге «кыңгырау чыңы» 60 нчы еллар татар әдәбиятындагы традицияләргә бәйле төстә – күңелле вакыйга хәбәрчесе буларак аңлашыла. Әмма бервакыт кинәт бу чың трагик төсмер ала башлый.

Айсылу бер гаепсезгә төрмәгә утыртыла. Монда ул ун ел гомерен уздырырга мәҗбүр була. Иле өчен фидакярләрчә хезмәт иткән, балалар тәрбияләп үстергән укытучы тимер рәшәткәләр артында кала. Әмма яшь хатынның газаплары бу гына булмый. Аның бөтен гаиләсе эзәрлекләнә. Айсылуның ире Галимҗанны чит ил шпионы булуда гаепләп кулга алалар, эштән чыгаралар, квартирларының бер бүлмәсен күршеләренә бирәләр. Үзен 20 елга сөргенгә сөрәләр. Алып китәселәрен Галимҗан сизә кебек: гаиләсен авылга, Өтернәскә, кайтарып кую теләге көчле аңарда. 13 яшьлек уллары Газизҗанның да күзләрендә борчу-сагыш. Ул уйчан, эндәшми, сөйләшми башлый, үз эченә бикләнә. Бу урында Ф. Бәйрәмова тоталитар режимның ни рәвешле яңа буынны үз сүзен әйтергә курыккан «телсезләр» буыны итеп тәрбияләвен ассызыклый. Автор фикеренчә, нәкъ шушы чордан башлап гомуми милләт куркуы тамыр җәя башлый.

Әмма авылда да Айсылулар артыннан күзәтү оештырылган була. Авыл советы рәисе – үзе дә сәясәт корбаны, Айсылуның укучысы Кыяметдин ана белән балага Казанга китәргә куша. Ф. Бәйрәмова Айсылуларның авылдагы тормышын сурәтләп, болай дип яза: *«Августның кояшлы, җылы бер көнендә, әнисе Асылбикә карчыкны елатып, улы Газизҗанны җитәкләп, Айсылу кабат юлга чыга. Үзләренең элеккеге йортларына барып керәләр. Ул төнне дә бөтен Казанны каплап, котырып яңгыр яуды. Ана белән бала яңгыр тавышыннан бераз тынычлангандай булып йокыга киттеләр. Ана белән бала, бер-берләренең сулышын тыңлап, бер түбә астында соңгы төннәрен йоклыйлар иде»* [Бәйрәмова, 2000, б. 173]. Бу юлларда никадәр зур трагедия! Эзәрлекләүләргә, мыскыл итүләргә, нахакка яла ягуларга да түзә алган ана йөрәге өчен иң зур һәм авыр сынау әзерләнгән – газиз һәм бердәнбер баласы белән аерылышу газабы.

Әсәрнең бу өлешендә яшенле яңгыр метафорасына басым ясала. Биредә яшенле яңгыр тоталитар режимны символлаштыра. Ул – мәрхәмәтсез, иң бәхетле гаиләләрне генә суга, гүя илдә бәхетле һәм газапларсыз кеше булырга тиеш түгел. Тоталитар режим вәкилләре бер гаепсез кешедән дә гаеп таба ала, үзе булмаса, гаиләсендәге бер туганыннан яки әби-бабаларыннан гаеп эзләп, инде бу җирдә булмаган кешеләрне дошман итеп, аларның нәселен корыту бернигә

дә тормый. Чыннан да ипле генә тормыш белән яшәп ятучылар өчен мондый гаепләүләр килеп төшү аяз көнне яшен суккан сыман була. Аларның күпчелеге бу гаепләүләрнең кайдан килеп чыкканлыгын, аларны ни рәвешле кире кагарга, үзләрен, гаиләләрен яклар өчен нинди сүзләр әйтергә кирәклеген дә белми. Кешеләр шок хәлендә була. Үзләренең, балаларының киләчәктә сәясәт корбаннары булып игълан ителәселәрен дә әле алар белми. Хакимият вәкилләре кешене көтмәгән вакытта алырга киләләр: төнлә, сабыен кочаклап, тәмле йокысын йоклаганда, җиде төн уртасында алып чыгып китәләр. Бу вакытта кеше ни булганын да аңлап бетерми. Үз-үзен яклау түгел, әле генә нинди хәлгә тарыганын да адекват кабул итә алмый. Ф. Бәйрәмова бу аянычлы төнне болай итеп тасвирлый: *«Яшен сайлап алып кына сукты. Иң бәхетлеләрне, яшәргә омтылганнарны, иң ышанганнарны... Яшен яшьни. Яшен хәтернең бөтен почмакларына барып җитә... Яңгыр, бөтен авыл өстенә җәелеп, котырынып ява. Яңгыр пәрдәсен ярып, тагы яшен яшьни, тагын күк күкри»* [Бәйрәмова, 2000, б. 159].

Шушы төндә Айсылуны төрмәгә алып китәләр. Бу урында «кыңгырау чыңы» авыр хәбәр килүе турында кисәтергә ашыга. Иреннән ваз кичсә, аның чит ил шпионы икәнлеген танып кул куйса – Айсылуны чыгарырлар иде. Күпләр шулай эшләгәндер дә, әмма Айсылу иреннән ваз кичми. Шпион икәнлегенә дә, чит илләр белән хат алыша дигәннәренә дә ышанмый, документларга кул куймый. Шулай итеп, бу гаиләгә халык дошманнары дигән хөкем чыгарыла. *«Аларны кайсын – ун, кайсын – унбиш-егерме елга Себергә сөрделәр, ә балаларын, аерып алып, балалар йортларына, дәүләт тәрбиясенә тапшырдылар. Төрмәләр, каберлекләр, ятимнәр һәм җүләрләр йортлары шыплап тулды»* [Бәйрәмова, 2000, б. 181]. Бу юлларга дистәләгән кешенең аянычлы язмышы сыйган. Әлеге вакыйгалардан соң, илдә җинаять саны артуга да шушы хәлләр сәбәпче була, дип әйтергә тели автор, чөнки исән була торып та, ата-аналарыннан мәхрүм ителгән һәм балалар йортына яки ерак туганнары кулына калган балаларның күңелендә зур җәрәхәт барлыкка килә, алар каты бәгырьле кешегә әйләнә һәм һәр нәрсәгә карата нәфрәт хисе белән яши. Шуның нәтиҗәсендә, алар хакимияткә генә түгел, бар дөньяга каршы көрәш башлый. Күбесе туры юлдан тайпылып, җинаять юлына баса. 1990 елларда тамыр җәйгән бандитлар һәм җинаятьчеләр буыны барлыкка килүнең сәбәпчесе дә әнә шушы вакыйгалар була.

Төрмәдән кайткач та, Айсылуның тормышы җиңел булмый. Ул гаять авыр эшләр башкара. Әмма иң ачысы – улының сугышта хәбәрсез югалганлыгын ишетү. Ире турында шулай ук бернәрсә дә билгеле түгел. Айсылу кабат эзәрлекләнә башлагач, иреннән ваз кичәргә мәҗбүр була, чөнки тормыш дәвам итә. Ул яшәргә тиеш. Хәбәрсез югалган ире һәм баласы өчен булса да яшәргә тиеш.

Айсылу, әнисе киңәше буенча, өч балалы тол ир – Вәлиуллага кияүгә чыгып кына иректә кала ала. Бу, әлбәттә, без әсәр башында очрашкан мәхәббәт хисе түгел. Бу – бары тик уйланылган план. Ирек-

тә булу, исән калу планы. Айсылу Вәлиуллага рәхмәтле. Шулай ук Вәлиулла да, үз чиратында, Айсылуга рәхмәтле, чөнки аңа берүзенә өч баланы аякка бастыру, тәрбияләү бик авыр була. Айсылу исә, элеккеге укытучы буларак, балалар психологиясен яхшы белә, алар белән бик җиңел уртак тел таба.

Күп еллар узгач, Айсылу бер күзе сукырайган ире белән очраша. Биредә без Галимҗанның икенче портретын күрәбез. Ун-унбиш ел элек яшәгән дәртле һәм көч тулы ир затының эзе дә калмаган. Ул шушы еллар эчендә танымаслык булып үзгәргән, карт бабайлар кыяфәтенә кергән. Рәнгыя исемле мәрхәмәтле хатын аны үз канаты астына алган. Ахырда Галимҗан вафат була. Бу урында шул ук «кыңгырау» символы фокус ролен башкара. *«Шулай итеп, хәтердәге ай нуры да өзелде, чулпы чыңы да тынды, ялгыз, хәтерсез буш гомер генә калды»* [Бәйрәмова, 2000, б. 207]. Биредә хәтердәге ай нуры өзелү – соңгы өмет чаткысының сүнүе, чулпы чыңы тыну – хәтернең җуелуы буларак аңлашыла. Хәтерсез тормыш исә буш гомергә тиң. Хәтере булмаган халыкның киләчәге дә юк. Үткәнен оныткан халык инкыйразга юл тота. Дөрес, Айсылу исән, әмма аның тормышы хәзер инде кыңгырау чыңы кебек дәртле һәм күңелле моңга тулмаган, аның тормышы мәгънәсез, хәтер – җуелган, чулпылар – тынган.

Бу урында повестьтагы «кыңгырау» образының тагын бер эчтәлеге ачыла: кыңгырауны Айсылуга сөекле ире Галимҗан бүләк иткән була. Ул Айсылуның чәч тәңкәләреннән, чулпыларыннан кыңгырау койдырып кайта. Эченә кара алтын белән «Айсылу» дип яздырта. Соңгысы, бер яктан, романтик вакыйга буларак укылса, икенче яктан, биредә трагиклык та яшерелгән: чулпыларны эретеп, алардан кыңгырау кою – ул татар хатын-кызларының – милләт аналарының гасырлар дәвамында яшәп килгән милли булмышын юкка чыгарып, татар халкының тамырын чабарга омтылу. Әмма кыңгырауга «Айсылу» исеме языла.

Димәк, татар хатын-кызлары явызлык хөкем сөргән елларда да үз асылын югалтмыйча, барлык көчләрен учка җыеп яши, балалар тәрбияләп, милләтне үстерүен дәвам итә. Элек аларның тавышы чулпы чыңы сыман гына тыныч, чылтырап чыккан булса, хәзер инде алар үз сүзен кистереп әйтә ала, аларның авазы кыңгырау шавы булып яңгырый.

Икенче яктан, бу күренештә башка эчтәлек тә бар. Чулпы – татар хатын-кызларының борынгы бизәнү әйбере. Ул аларның үрелгән озын чәчләренә тагылган. Бүгенге көндә без чулпыларны музейларда гына очрата алабыз. Элек ул сакраль эчтәлеккә ия булган: чулпы чыңы яшь кызлардан начар көчләрне этәрүче булып саналган. Әсәрдә Айсылуның чулпыларын эретеп, алардан кыңгырау кою күренеше шулай ук тарихи үткәнне онытырга тырышу фаҗигага китерә, дигән фикер уята. Галимҗан бу эшне башкарганда төптән уйлап бетерми: чулпының Айсылу өчен никадәр әһәмиятле булуын да, әбиләреннән килгән васыять, хәтер символы булуы турында да уйламый. Нәтиҗәдә, аны борынгылар хәтере җәзалый: гаилә өстенә зур-зур авырлыклар төшә башлый. Айсылуның яман көчләрдән яклаучы чулпылары югала –

илдәге тоталитар режим вәкилләре кыяфәтендәге начар көчләр ябырыла аңа. Аларның беренче корбаны булып, чулпыларга кул күтәрүче Галимҗан үзе җиңелә, ахырдан – Айсылу һәм улы.

Шулай итеп, чулпыларның эретелеп, кыңгырау итеп коелу күренешенә татар халык мифологиясенә якын сакраль эчтәлек салынган. Ф. Бәйрәмова повестендә «кыңгырау» символик образының эстетик мәгънәсе – кешенең дөньяга карашын гармонияләштерү, рухи яктан үз-үзеңне яхшырту юлына кире кайту, һәркемнең җанына мөрәҗәгать итү буларак тәгаенләнә. Шулай ук язучы «кыңгырау» символы аша сак булырга, күптән түгел булып узган аянычлы вакыйгаларны онытмаска кирәклеген кисәтә, хәтта без аны сискәндерүче Хәтер символик образы дип атый алабыз.

Шул рәвешле, әсәрдә «кыңгырау» – төп фокус, ягъни текстның иң тынгысыз җире. Ул төрле мәгънә ала, үзенә төрле өлешләрнең эчтәлеген җыя. Әлеге мәгънә киң формада Хәтер буларак аңлашыла. Ф. Бәйрәмова дөнья әдәбияты дискурсында мәгълүм булган «кыңгырау» символик образының эчтәлеген милли җирлеккә күчереп, татар халкының, татар хатын-кызларының гаделсез сәясәт корбаннары булуын сурәтләүгә ирешә.

Әдәбият

Әдәбият белеме: терминнар һәм төшенчәләр сүзлеге. Казан: Мәгариф, 2007. 231 б.

Бәйрәмова Ф. Күңел карлыгачларым: повестьлар. Казан: Татар. кит. нәшр., 2000. 272 б.

Еники Ә. Кереш // *Бәйрәмова Ф.* Болын: повестьлар. Казан: Татар. кит. нәшр., 1986. 200 б.

Ермилова Е.В. Теория и образный мир русского символизма. Москва: Наука, 1989. 176 с.

Закирзянов А.М. Современное татарское литературоведение: традиции, закономерности и новые поиски. Казань: ИЯЛИ им. Г. Ибрагимова, 2019. 372 с.

Заһидуллина Д.Ф. Модернизм һәм XX йөз башы татар прозасы. Казан: Татар. кит. нәшр., 2003. 255 б.

Йосыпова Н.М. Габдулла Тукай шигъриятендә символик образлылык // Фәнни Татарстан. 2016. № 4. Б. 43–50.

Лассан Э. Колокол как политической символ русской культуры // Политическая лингвистика. 2014. № 2. С. 62–70.

Лосев А.Ф. Проблема символизма и реалистическое искусство. Москва: Искусство, 1976. 367 с.

Лотман Ю.М. Символ в системе культуры // Избранные статьи в трех томах. Том 1. Статьи по семиотике и типологии культуры. Таллинн: «Александра», 1992. С. 191–199.

Саяпова А.М. Дардменд и проблема символизма в татарской литературе. Казань: Алма-Лит, 2006. 246 с.

Хализев В.Е. Теория литературы. Учеб. 2-е изд. М.: Высш. шк., 2000. 398 с.

Габидуллина Фәридә Имаметдин кызы,
филология фәннәре кандидаты, Казан (Идел буе) федераль университетының Алабуга институты доценты